

*Sinodalitatea și autoritatea Bisericii
apostolice ca fundamente ale misiunii creștine astăzi*

Silviu MARINESCU

Abstract. In a world marked by the negative influences of postmodern thinking in which human subjects are engaged in a constant struggle for mutual domination, the Orthodox Church, founded on the love of the Holy Trinity expanded in humanity, offers the only solution for deliverance from the pit of selfishness and individualism. The synergetic model of conciliarity, both in the episcopate and in terms of the whole body of the Church and the authority of the Church hierarchy in terms of ministry and preaching the gospel of Christ, is the key to human accomplishment and is also representing the attainment of the mission of the Church.

Keywords: Church, mission, conciliarity, authority, catholicity, episcopate.

Preliminarii

Biserica este realitatea teandrică și spațiul de dialog al lui Dumnezeu cu omul. Dumnezeu vorbește și îl cheamă pe om la

răspuns printr-o afirmare personală în unitatea Trupului Său extins în umanitate ca Biserică. Ca niște „*pietre vii*” (I Ptr. 2, 5), fiecare persoană trebuie să se zidească în structura divino-umană a Bisericii, adaptând particularitatea sa la unitatea întregului organism eclezial. Acest aspect presupune comuniunea de credință și viață trăită în duhul slujirii reciproce. Păcatul însă rupe comuniunea dintre oameni și Dumnezeu, adâncind prăpastia de netrecut prin relativizarea a tot ceea ce există, sfidând astfel caracterul misionar al Bisericii. Biserica Preasfintei Treimi este Apostolică, adică misionară, fapt care implică propovăduirea Evangheliei lui Hristos la toată făptura. Totodată, Biserica presupune comuniunea de persoane, din nefericire însă, în lumea postmodernă în care trăim: „*dizolvarea subiectului duce în mod inevitabil la pierderea responsabilității morale*”¹. Influența negativă a gândirii postmoderniste angrenează oamenii într-o luptă oarbă de dominare reciprocă, al cărei deznodământ constă în spargerea unității umane într-o multitudine de indivizi căzuți din calitatea de persoane sau subiecte umane. Prin caracterul ei Apostolic, Biserica are misiunea de a contracara orice atac pornit de ideologiile lumii împotriva identității personale a omului. Sinodalitatea Bisericii ca mod de manifestare a Sobornicității acesteia, conturată de o autoritate care nu încalcă Adevărul divin și libertatea nimănui, reprezintă cheia împlinirii sale misionare, prin care Dumnezeu trebuie să fie totul în toate.

1. Însușirile Bisericii și unitatea simfonică a acestora ca fundament și paradigmă în slujirea misionară

Potrivit Simbolului de Credință Niceo-Constantinopolitan, Biserica lui Hristos, ca Trup Mistic al Acestuia, are patru însușiri sau atribute aflate într-o legătură indisolubilă și într-o ordine logică, încât

¹ Ion Popescu, *Cunoaștere și comunicare*, Pitești, Edit. Universității din Pitești, 2000, p. 82.

nu se poate vorbi de una dintre acestea în afara relației cu celelalte. În acest sens, Biserica este Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească; Una, fiindcă este o singură Biserică a lui Hristos, așa cum este un singur Cap, Fiul lui Dumnezeu Întrupat și un singur Trup; Sfântă, deoarece sfințenia ei decurge din Sfințenia lui Hristos; Sobornicească sau Catholică, fiindcă pe de o parte membrii ei parcurg același traiect spiritual (katholon), iar pe de altă parte unitatea întregului Trup eclezial se manifestă plenar în fiecare Biserică Locală și în fiecare credincios în parte, Hristos fiind prezent întreg, neîmpărțit și nedespărțit, fiecare mădular exprimând la rândul său întregul; și Apostolească, pentru că este întemeiată pe temelia mărturisirii apostolice, că Hristos este Fiul lui Dumnezeu Întrupat, cât și prin faptul că ea păstrează în mod neîntrerupt succesiunea apostolică prin Sfânta Taină a Preoției.

Aceste patru atribute nu sunt simple însușiri externe ale Bisericii lui Hristos ci definesc modul de viață teandric, prin care Aceasta cheamă umanitatea la unitatea de credință și împărtășire în atmosfera comuniunii divino-umane. Există o unitate simfonică sau armonică a celor patru atribute astfel încât *„dacă privăm Biserica de unul din aceste atribute, ea nu ar mai fi Biserică și că numai acordul acestor patru însușiri, mărturisite în Crez, exprimă plinătatea ființei ei”*². Slujirea misionară a creștinilor se manifestă în conformitate cu cele patru atribute ale Bisericii sau mai precis, misiunea credincioșilor se împlinește doar în unitatea simfonică a acestor însușiri. După învățătura Mântuitorului Hristos, întreaga umanitate este chemată să participe la unitatea ontologică a Bisericii *„Ca toți să fie una”* (In. 17, 21), dobândind sfințenia prin Sfintele Taine, în Trupul sobornicesc al Bisericii, manifestat ca unitate organică a întregului în diversitatea mădularelor bisericești, păstrând nealterată învățătura și neîntreruptă succesiunea apostolică. În acest context *„Trupul lui Hristos este condiționat de la început de «cei mulți», adică unitatea*

² Vladimir Lossky, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, trad. de Anca Manolache, București, Edit. Humanitas, p.173.

este constituită prin alteritate ... orice formă de unire cu Dumnezeu, în Hristos, orice «experiență mistică» trebuie, în mod necesar, să treacă prin comuniunea «celor mulți»³.

Misiunea creștină ca slujire a semenilor are ca țintă mântuirea subiectivă a omului în Biserică, prin participarea la Unitatea acesteia, prin sfințirea comunicată în harul renăscător al Sfintelor Taine, prin conlucrarea personală în climatul sobornicității și în nedespărțire de învățătura apostolică. Din această perspectivă, atributele Bisericii sunt fundament și paradigmă în slujirea misionară, fiindcă „*Oamenii nu sunt chemați ca să formeze Biserica una, sfântă, sobornicească și apostolică, ci să găsească în această Biserică unitatea, mântuirea și sfințirea lor*”⁴.

2. Sinodalitatea și autoritatea Bisericii Apostolice și raportul dintre acestea în perspectiva sobornicității

După învățătura ortodoxă, Biserica este Trupul Tainic al lui Hristos extins în umanitate prin lucrarea sfințitoare a Duhului Sfânt. Ca trup sau organism viu, constituit teandric, Biserica păstrează în unitatea sa organică diversitatea mădulelor ei care deși lucrează fiecare în mod propriu sau personal, se adaptează împreună la lucrarea comună în conștiința sa unitară. În acest sens Sfântul Apostol Pavel spune: „*Căci precum trupul unul este, și are mădule multe, iar toate mădulele trupului, multe fiind, sunt un trup, așa și Hristos... Iar voi sunteți trupul lui Hristos și mădule (fiecare) în parte*” (I Co. 12, 12, 27). În contextul organic al Bisericii, fiecare mădule are libertatea de a se exprima în mod personal sau propriu, însă întotdeauna în

³ Ioannis Zizioulas, *Comuniune și alteritate, Ființa personal-ecclesială*, trad. de Pr. Dr. Liviu Barbu, București, Edit. Sophia, 2013, p. 457.

⁴ Georgios I. Mantzaridis, *Globalizare și universalitate: himeră și adevăr*, trad. de Pr. Prof. Dr. Vasile Răducă, București, Edit. Bizantină, 2002, p. 43.

conformitate cu întregul organism eclezial. Acest aspect poartă numele de sobornicitate. Sensul cuvântului *sobornicitate* exprimă însușirea Bisericii de a-i aduna și uni pe credincioși. Astfel, din perspectiva sobornicității Biserica este „o sinteză a autorității și a libertății realizată în dragostea care unește pe credincioși”⁵. În acest sens sobornicitatea Bisericii exprimă modul de coexistență și conlucrare simfonică a credincioșilor prin participarea la conștiința unitară a Trupului lui Hristos, fără a li se anula identitatea și fără a li se îngădi libertatea de a se manifesta în mod personal potrivit slujirii la care au fost chemați.

În lucrarea Bisericii credincioșii au un rol unic prin care fiecare trebuie să-și aducă contribuția sa în unitatea întregului, fără să lucreze în mod izolat ci în legătură cu întregul organism bisericesc deoarece „În lumina dogmei trinitare, catolicitatea – sobornicitatea – apare ca o identitate tainică a lui unu și a multiplului...tot așa, Biserica nu este o federație de părți, ea este catolică în fiecare din părțile ei, căci fiecare parte din ea se identifică cu totul, exprimă totul, valorează ceea ce valorează totul și nu există în afara totului”⁶. Sobornicitatea Bisericii este fundamentată în viața de comuniune perihoretică a Persoanelor Preasfinte Treimi. Acest mod de viață extins în Biserică reprezintă modelul sau paradigma modului comunitar și comunional din perspectiva căruia trebuie să se deruleze viața și lucrarea credincioșilor, care au de parcurs același drum spre Împărăția lui Dumnezeu. Același drum presupune același Adevăr de Credință și același mod de Împărtășire. În acest context se poate vorbi despre sinodalitatea Bisericii atât la nivelul episcopatului cât și al întregului Trup eclezial, clerici și mireni, înțeles ca sinod. Astfel „sobornicitatea este sinodalitate, în înțelesul unei adunări largi și active, al unei participări a tuturor la viața integrală a Bisericii,

⁵ Serghei Bulgakov, *Ortodoxia*, trad. de Nicolae Grosu, București, Edit. Paideia, 1994, pp. 84-85.

⁶ Vladimir Lossky, *op. cit.*, pp. 184-185.

*la viața comună în același adevăr*⁷. În sobornicitatea Bisericii manifestată ca sinodalitate, Preasfânta Treime este prezentă în întregime în fiecare Biserică Locală și în viața fiecărui credincios care trăiește în conformitate cu întregul organism eclezial, astfel încât între membrii Bisericii se realizează „un raport ontologic între întreguri depline, pentru că Hristos Însuși este întreg în toate și în fiecare în parte”⁸. Sinodalitatea Bisericii, așa cum a fost exprimată dintru început în sinaxa euharistică și în modul de lucru al Sfinților Apostoli, implică necesitatea autorității bisericești ca autoritate de slujire a credincioșilor și conducere a lor spre mântuire. Astfel, în Biserica Ortodoxă autoritatea ierarhiei presupune lucrarea colectivă a membrilor sinodali ca manifestare a sobornicității, excluzându-se astfel modul de conducere de tip monarhic, cât și desființarea ierarhiei bisericești.

3. Sinodalitatea și autoritatea Bisericii Apostolice ca fundamente ale misiunii creștine astăzi

Împlinirea umanului nu se poate realiza decât în Biserică și ca Biserică a lui Dumnezeu, prin pătrunderea deplină a omului de prezența Preasfintei Treimi în viața și lucrarea sa. Biserica însă presupune comuniunea persoanelor fiindcă nimeni nu se pot mântui prin sine ci doar prin puterea lui Dumnezeu și prin lucrarea colectivă cu ceilalți credincioși. În acest context, din perspectiva sobornicității Bisericii există o legătură indisolubilă între credincioși potrivit căreia:

„Noi știm că atunci când cineva cade, el cade singur, dar de mântuit nimeni nu se mântuiește singur. Cel ce se mântuiește se mântuiește în Biserică, ca membru al ei, și în unitate cu toți ceilalți membrii ai

⁷D. Stăniloae, *Teologia Euharistiei*, în „Ortodoxia”, XXI (1969), nr. 3, p. 411.

⁸Vlassios I. Phidas, *Drept canonic. O perspectivă ortodoxă*, trad. de Pr. Lect. Dr. Adrian Dinu, Iași, Edit. Trinitas, 2008, p. 139.

ei. Dacă cineva crede, el este în comuniunea credinței; dacă iubește cineva, el este în comuniunea iubirii; dacă se roagă, este în comuniunea rugăciunii. De aceea, nimeni nu se poate baza doar pe rugăciunea sa și fiecare, rugându-se, cere mijlocirea întregii Biserici, nu pentru că s-ar îndoi de mijlocirea lui Hristos, singurul Mijlocitor (I Tim. 2, 5), dar cu convingerea că întreaga Biserică se roagă totdeauna pentru toți membrii săi”⁹.

Acest aspect scoate în evidență interdependența dintre credincioși în ceea ce privește împlinirea lor personală în unitatea întregului. Principiul sinodalității Bisericii, atât la nivelul ierarhiei cât și al întregului Trup eclezial, așa cum reiese din practica Sfinților Apostoli, reprezintă cheia împlinirii colective a umanității în relația cu Dumnezeu. Sinodalitatea Bisericii este fundamentată prin cuvintele Mântuitorului Hristos: „unde sunt doi sau trei adunați în numele Meu, acolo sunt și Eu în mijlocul lor” (Mt. 18, 20). Așadar, aceasta presupune adunarea colegială a celor egali, fiecare având rolul său unic, încât niciun membru nu poate hotărî fără consimțământul celorlalți. Sinodalitatea Bisericii se manifestă în Biserică și împreună cu aceasta, niciodată deasupra și în afara ei. Potrivit canonului 34 Apostolic¹⁰, adunarea sinodală necesită un protos care să o prezideze ca cel dintâi între cei egali, pentru a se păstra egalitatea membrilor în slujirea comună a Adevărului. În acest sens, sinodalitatea Bisericii

⁹ Alexis Homiakov, *Biserica este una*, trad. de Elena Derevici și Lucia Mureșan, Cluj-Napoca, Edit. Patmos, 2008, pp. 44-45.

¹⁰ „Se cade ca episcopii fiecărui neam să cunoască pe cel dintâi dintre dânșii și să-l socotească pe el drept căpetenie și nimic mai de seamă (însemnat) să nu facă fără încuviințarea acestuia; și fiecare să facă numai acelea care privesc (se referă la) parohia (eparhia) sa și satele de sub stăpânirea ei. Dar nici acela (cel dintâi) să nu facă ceva fără încuviințarea tuturor, căci numai astfel va fi înțelegere și se va mări Dumnezeu prin Domnul în Duhul Sfânt: Tatăl și Fiul și Sfântul Duh”, în Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Note și Comentarii*, Sibiu, 2005, p. 27.

presupune un raport mutual cu autoritatea acesteia, în baza căruia autoritatea absolută este a lui Hristos iar conducerea bisericească, cu care au fost investiți Sfinții Apostoli și prin succesiune urmașii acestora, să se manifeste în mod colectiv, fără vreo umbră de dorință primațială din partea vreunui membru sinodal. Pentru ca autoritatea ierarhiei bisericești să nu devină o autoritate uneori despotică din pricina scăderilor omenești, credincioșii, în baza preoției obștești, au la rândul lor un rol deosebit în Biserică, totdeauna în conformitate cu scrierile Sfintei Scripturi și cu Sfânta Tradiție. Sinoadele locale în general și cele Ecumenice în special au reprezentat glasul Bisericii, prin care aceasta și-a formulat Adevărul de Credință și a hotărât norme de disciplină pentru buna rânduială a membrilor ei. Totuși, Sinoadele Ecumenice au primit autoritate din partea întregii Biserici, care le-a receptat în mod tacit hotărârile dogmatice și canonice. În acest context autoritatea sinodalității este condiționată de întreg Trupul Bisericii. În sensul acesta grăitoare este epistola Patriarhilor Ortodocși de la 1848 în care scrie că: „*la noi n-au putut niciodată nici patriarhi, nici sinoade să introducă lucruri noi, pentru că apărătorul religiei este însuși corpul Bisericii, adică Poporul însuși, care vrea ca religia să-I fie veșnic neschimbată și la fel cu a părinților săi*”¹¹. Din această perspectivă, „*ambianța în care acționează autoritatea bisericească este mai ales de părintească înțelegere, de dragoste, de slujire dezinteresată [...] chemată să lucreze și să se jertfească dezinteresat pentru binele celorlalți [...] străină de metoda forței, a amenințărilor, a canonisirilor vindicative*”¹².

În acest sens, sinodalitatea și autoritatea Bisericii Apostolice sunt fundamente ale misiunii creștine astăzi. În baza Apostolicității ei, Biserica este misionară, nefiind un organism static ci unul plin de dinamismul trimiterii sale la povăduire de către Însuși Mântuitorul

¹¹ Teodor M. Popescu, *Enciclica Patriarhilor Ortodocși de la 1848*, în B.O.R., (LIII), Nov- Dec., nr. 11-12, 1935, p. 676.

¹² D. Belu, *Autoritatea în Biserică*, în „Ortodoxia”, XIII (1961), nr. 4, p. 555.

Hristos (Mc. 16, 15-16). Autoritatea bisericească, exprimată prin puterea învățătoarească, sfințitoare sau sacramentală și jurisdicțională sau conducătoare, îl pregătește pe om spre a fi născut ca făptură nouă în Trupul Tainic al lui Hristos, îl naște și îl crește în Biserică prin harul Duhului Sfânt administrat prin Sfintele Taine, călăuzindu-l pe calea mântuirii prin normele disciplinei bisericești. Raportul dintre sinodalitatea și autoritatea Bisericii, privit din perspectiva sobornicității, implică aspectul misionar al întregului organism eclezial, cler și credincioși, care au un traiect bine definit de către Mântuitorul Iisus Hristos, subliniat de Acesta prin cuvintele: „*Fiul Omului nu a venit să I se slujească, ci ca să slujească El și să-și dea sufletul răscumpărare pentru mulți*” (Mt. 20, 28). Acesta este sensul autentic al misiunii creștine în Biserica Preasfintei Treimi, acela de a sluji semenului ca lui Dumnezeu Însuși, în atmosfera sobornicității manifestată ca sinodalitate, în care autoritatea este a Bisericii în întregimea ei iar nu a insului singuratic, adesea încercat de dorința egoistă prin care să-i domine pe cei din jur. Modelul sinodal, conturat prin autoritatea bisericească, reprezintă un punct de reper definitoriu pentru misiunea Bisericii astăzi. Lucrarea colectivă a membrilor Trupului lui Hristos, aflați în interdependență unii față de alții, pune în lumină caracterul misionar al Bisericii care se împlinește sub forma slujirii reciproce. Cel mai amplu mod de exprimare a comuniunii dintre persoane în Biserică îl constituie așadar sinodalitatea ca manifestare a complementarității dintre ierarhie și credincioși, topiți într-o conștiință unitară și angrenați în lucrarea comună de împreună-mântuire. Condiționarea reciprocă a membrilor Trupului Tainic al lui Hristos, în perspectiva unei autorități creștinești încălzite de iubirea jertfelnică față de toți, oferă consistență misiunii Bisericii în lume. Raportul dintre sinodalitatea și autoritatea Bisericii, după modelul intersubiectivității Persoanelor Sfintei Treimi, dezavuează tendințele unei logici binare a lumii de astăzi, care antrenează umanul într-o mișcare centrifugă în circuitul materiei care adesea refuză prin om

existența lui Dumnezeu.

4. Misiunea creștină, împlinire a telosului Bisericii în perspectiva sa eshatologică

În Teologia Ortodoxă, sfârșitul nu înseamnă extincție ci împlinire pe de o parte, ori trecere într-un alt eon pe de altă parte. Potrivit Sfântului Apostol Pavel, „sfârșitul Legii este Hristos, spre dreptate tot celui ce crede” (Rm. 10, 4), în sensul că Fiul lui Dumnezeu Îtrupat reprezintă împlinirea Legii celei Vechi și a tuturor celor ce nădăjduiesc în El. Creația are o direcție, spre care trebuie să se orienteze pentru a se împlini din punct de vedere existențial, având în vedere că înveșnicirea ei pornește odată cu istoria timpului măsurat. Justificarea veșnică a omului și a lumii stă în desăvârșita atârănare de Izvorul a toată existența care este Dumnezeu, fiindcă omul nu este sursa propriei sale vieți și nici nu deține prin sine mijloacele necesare susținerii acesteia. Împlinirea umanului se realizează în unitatea Trupului lui Hristos, adică în Biserică, în „*acest întreg viitor, care ni se face prezent în timp*”¹³.

Astfel, Biserica trăiește prin mădularele ei cel mai viu dialog cu Dumnezeu, în participarea la realitatea eshatologică pe care o întâlnește nu ca pe un dincolo ci ca pe o prezență presantă ce condiționează realizarea sa dumnezeiască. În conștiința Bisericii Primare, parusia era un eveniment așteptat într-un timp scurt, având în vedere că grecescul *parousia* înseamnă prezență. În gândirea filosofică existențialistă nici moartea nu este ceva dincolo de noi ci un vierme care roade încă din lumea aceasta. În consecință, având în vedere că lumea are un început și va avea și un sfârșit, trebuie subliniat faptul că sfârșitul lumii propune împlinirea ei în Împărăția

¹³ Ioannis Zizioulas, *Prelegeri de dogmatică creștină*, trad. de Florin Caragiu, București, Edit. Sophia, 2014, p.24.

lui Dumnezeu. Telosul sau scopul Bisericii se realizează în lume prin împlinirea misiunii creștine. Creația trebuie să devină Biserică și numai ca Biserică, în stare de jertfă, poate să-și împlinească chemarea sa teologică. După învățătura ortodoxă, eshatologia are caracter prezenteist deoarece, pe de o parte ne aflăm în drum spre ea și totuși, pe de altă parte o simțim prezentă în viața noastră. Este, dacă putem spune, și o paralelă a parcursului nostru istoric cu care trebuie să ne întâlnim într-un anumit punct la sfârșitul timpului măsurat. Biserica ne revelează Împărăția lui Dumnezeu care este *deja aici și nu încă*, pe cale și totodată în comunitatea Sfinților. Din această perspectivă, misiunea creștină urmărește împlinirea telosului Bisericii în viața credincioșilor prin înăbușirea de absolutul prezenței eshatologice a lui Dumnezeu, experiată în cadrul participării neîntrerupte la sinaxa euharistică. Caracterul misionar al Bisericii reiese și din cuvintele rostite în cadrul Sfintei Liturghii: „*Cu pace să ieșim... Acest moment nu constituie ieșirea din Biserică ci ieșirea Bisericii în lume*”¹⁴. Astfel, Biserica nu rămâne închisă în sine ci se extinde sau se prelungește în lume prin activitatea misionară a credincioșilor. Ea are de împlinit rolul aluatului în frământătură, trebuie să sufere durerile nașterii pentru cei care se altoiesc în Trupul lui Hristos spre nesticăciune. Telosul Bisericii, în tensiunea sa eshatologică, se împlinește așadar prin încordarea spirituală a credincioșilor pătruși de duhul slujirii misionare.

Concluzii

Misiunea Bisericii în lume are ca țintă unitatea tuturor în Trupul lui Hristos pătruns de harul Duhului Sfânt. Sobornicitatea Bisericii, manifestată prin raportul mutual dintre sinodalitate și autoritate,

¹⁴ Boris Bobrinsky, *Taina Bisericii*, trad. de Vasile Manea cu un studiu introductiv de Pr. Dr. Ioan Bizău, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2004, p. 54.

reprezintă cea mai viabilă formă de călăuzire a credincioșilor spre împlinirea lor existențială ca făpturi, nu doar biologice ci și teologice. Biserica în întregimea ei este depozitara Adevărului descoperit de Dumnezeu, pentru că Adevărul nu se descoperă insului singular sau individualizat de unitatea întregului. Doar în această atmosferă de interdependență, conlucrare și iubire jertfelnică se împlinește misiunea Bisericii ca unitate exterioară nedespărțită de unitatea ei ființială, având în vedere faptul că unitatea Trupului Bisericii necesită astfel trei lucruri definitorii: „*de a nu se dezbină, ci a se uni deplin, de a se îngriji deopotrivă unul de altul și a socoti comune toate cele ce se întâmplă unuia dintre ele*”¹⁵.

Bibliografie

1. Belu, D., *Autoritatea în Biserică*, în „Ortodoxia”, XIII (1961), nr. 4.
2. Bobrinskoy, Boris, *Taina Bisericii*, trad. de Vasile Manea cu un studiu introductiv de Pr. Dr. Ioan Bizău, Alba Iulia, Ed. Reîntregirea, 2004.
3. Bulgakov, Serghei, *Ortodoxia*, trad. de Nicolae Grosu, București, Ed. Paideia, 1994.
4. Floca N. Ioan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Note și Comentarii*, Sibiu, 2005.
5. Homiakov, Alexis, *Biserica este una*, trad. de Elena Derevici și Lucia Mureșan, Cluj-Napoca, Ed. Patmos, 2008.
6. Larchet, Jean-Claude, *Biserica Trupul lui Hristos, Natura și structura Bisericii*, vol. I, trad. de Marinela Bojin, București, Ed. Sophia, 2013.
7. Lossky, Vladimir, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, trad. de Anca Manolache, București, Ed. Humanitas, 2006.
8. Mantzaridis, I. Georgios, *Globalizare și universalitate: himeră și adevăr*, trad. de Pr. Prof. Dr. Vasile Răducă, București, Ed.

¹⁵ Jean-Claude Larchet, *Biserica Trupul lui Hristos, Natura și structura Bisericii*, vol. I, trad. de Marinela Bojin, București, Edit. Sophia, 2013, p. 21.

- Bizantină, 2002.
9. Phidas, I. Vlassios, *Drept canonic. O perspectivă ortodoxă*, trad. de Pr. Lect. Dr. Adrian Dinu, Iași, Ed. Trinitas, 2008.
 10. Popescu, Ion, *Cunoaștere și comunicare*, Pitești, Ed. Universității din Pitești, , 2000.
 11. Popescu, M.Teodor, *Enciclica Patriarhilor Ortodocși de la 1848*, în B.O.R., (LIII), Nov- Dec., nr. 11-12, 1935.
 12. Stăniloae, Dumitru, *Teologia Euharistiei*, în „Ortodoxia”, XXI (1969), nr. 3.
 13. Zizioulas, Ioannis, *Comuniune și alteritate, Ființa personal-ecclesială*, trad. de Pr. Dr. Liviu Barbu, București, Ed. Sophia, 2013.
 14. Idem, *Prelegeri de dogmatică creștină*, trad. de Florin Caragiu, București, Ed. Sophia, 2014.